

Title	モンゴル語族における《習慣》や《傾向》を表す出動名詞接尾辞について
Author(s)	塩谷, 茂樹
Citation	大阪外国語大学論集. 31 p.115-p.144
Issue Date	2005-03-25
oaire:version	VoR
URL	https://hdl.handle.net/11094/79950
rights	
Note	

Osaka University Knowledge Archive : OUKA

<https://ir.library.osaka-u.ac.jp/>

Osaka University

モンゴル語族における《習慣》や《傾向》を表す 出動名詞接尾辞について

塩 谷 茂 樹

Монгол төрөл хэлнүүд дэх 《тухайн үйлийг үйлдэх дур сонирхолтой, заншилтай》 гэсэн утга санааг илэрхийлэх үйлээс нэр бүтээх дагавруудын тухай

ШИОТАНИ Шигэки

本稿は、モンゴル語族における《習慣》や《傾向》を表す出動名詞接尾辞、すなわち 1.*-rag², *-raŋ², 2.*-dag², 3.*-gur², 4.*-makai², *-matakai², 5.*-lan² の5種の接尾辞を取り上げ、その起源、構造、歴史的発展、及びその特異性に関して論じたものである。

検証の結果、個々の接尾辞は、モンゴル語族の諸言語間でそれぞれ異なる発展を遂げていることが明らかとなり、そのため、それら接尾辞の分布が言語学的観点からモンゴル語族の方言分類の1つの基準となり得ることも同時に論じたものである。

Гарчиг :

0. Эхлэл.

1. *-rag², *-raŋ² дагаврын учир.
2. *-dag² дагаврын учир.
3. *-gur² дагаврын учир.
4. *-makai², *-matakai² дагаврын учир.
5. *-lan² дагаврын учир.
6. Төгсгөл.

0. Эхлэл.

Би энэ өгүүлэлдээ монгол төрөл хэлнүүд дэх 《тухайн үйлийг үйлдэх дур сонирхолтой, заншилтай》 гэсэн утга санааг илэрхийлэх үйлээс нэр (тэмдэг нэр ч багтана) бүтээх таван зүйлийн дагавруудын гарал үүсэл,

хувирал хөгжил болон өвөрмөц онцлогийнх нь талаар дурдахыг хичээхийн хамт, эдгээр дагавруудын тархац нь монгол төрөл хэл аялгуунуудыг ангилах нэг шалгуур болно гэдгийг ч өгүүлэхийг зорьсон болно.

1. *-rag², *-raŋ² дагаврын учир.

Энэ дагавар нь монгол бичгийн хэлэнд -raγ, -reg ; -rang, -reng гэсэн хэлбэрээр тохиолдох бөгөөд голдуу баах «to excrete», шээх «to urinate», унгах «to break wind» гэх мэтийн «ялгадас гаргах» гэсэн утгатай үйл үгсийн үндсэнд залгаж, «тухайн үйл хөдөлгөөнд заншсан» гэсэн утга бүхий нэр үг (тэмдэг нэр ч багтана) үүсгэдэг байна.

Юуны өмнө энэ дагавар нь монгол төрөл хэлнүүдэд ямар хэлбэрээр тохиолдож байгааг тухайн дагаврыг салангид болон жишээ үгийн хамт үзүүлбэл доорх мэт :

Баоан : -rэг (< *-rag)

Канжаа : -гүи, -гэк ~ -гу, -гү (< *-rag)

/ -rkan (< *-rag + kan)

Дуншаан : -га (< *-rag)

Энэ нь үйлээс биш, нэрээс нэр бүтээх дагавар болно.

Монгор : -ragtə ∞ -ragədzə (< *-rag + či)

Зүүн ёгор : -raqai, -rekai

[cf. -raxgi: (1981)] (< *-rag² + kai²)

Монгол :

Өвөр монгол : -raŋ, -rəŋ ∞ -rəŋhe:

(< *-raŋ² / *-raŋ² + kai²)

Халх : -ран (-rag), -рэн

(< *-raŋ², *-rag²)

Баоан : çerэг «愛尿炕的“шээрэн”» (< çe- «撒尿“шээ-”»)

həŋgəreg «愛放屁的“унгараг”» (< həŋgə- «放屁“унга-”»)

Канжаа : huŋγuriγu ~ huŋγuru «愛放屁的、屁簍子“унгараг”»

(< huŋγu- «放屁“унга-”»)

gaŋgəreγ ~ gaŋgəreŋ «干涸的“ширгэсэн”»

(< gaŋgə- [< Ch. 干涸(gan he) “ширгэ-”])

/ ʃirkan «尿頻的、愛尿炕的“шээрэн”» (< ʃe- «尿、小便“шээ-”»)

Дуншаан : ṣəsurə 《老尿炕的、尿頻的“шээрэн”》 (< ṣəsuŋ 《尿“шээс”》)
basura 《老拉屎的“бааран”》 (< basuŋ 《屎“баас”》)
qawara 《老流鼻涕的“нусгай”》

(< qawa 《鼻 ; 鼻涕“хамар ; нус”》)

Монгор : ṣe:ragtə 《尿床的“шээрэн”》 (< ṣe:- 《撒尿、小便“шээ-”》)

ŋGuragtə 《好放屁的人、屁簍子“унгараг”》

(< *ŋGū- > ŋGusə 《屁“унгас”》)

/ ba:ragcɛzə 《好拉屎的“бааран”》 (< ba:- 《拉屎“баа-”》)

Зүүн ёгор : həŋGəraqai 《好放屁的“унгараг”》 (< həŋGə- 《屁“унга-”》)

ʃi:rekəi 《遺尿的、尿炕的“шээрэн”》 (< ʃi:- 《尿“шээ-”》)

[cf. pa:raχci: 《愛拉屎的“бааран”》 (1981) (< pa:- 《拉屎“баа-”》)]

Монгол :

Өвөр монгол :

ba:raŋ 《(形)老拉屎的“бааран”》

(< ba:- 《(不及)大便、拉屎“баа-”》)

uŋgāraŋ 《(形)好放屁的、老放屁的“унгараг”》

(< uŋgā- 《(不及)放屁“унга-”》)

ʃə:rəŋ (= ʃə:rəŋxɛ:) [cf. Барга : ʃə:rəŋke:]

《(形)尿頻的、小便失禁的、尿炕的“шээрэн”》

(< ʃə:- 《(不及)小便、尿尿、撒尿“шээ-”》)

Халх : бааран 《loose-bowelled / баамхай》

(< баах 《to excrete, to shit》)

шээрэн 《incontinent / байн байн шээх хүн》

(< шээх 《to urinate, to make water, to piss》)

унгараг, унгаран 《好放屁的、老放屁的 / унгамтгай》

(< унгах 《to break wind, to fart》)

Дээрх байдлаас үзэхэд, энэ дагавар нь монгол төрөл хэлнүүдийн дотор Баоан, Канжаа, Дуншаан, Монгор, Зүүн ёгор гэх мэтийн хятадын Ганьсу, Цинхай мужийн цөөнх үндэстний салангид хэлнүүдэд ер нь -rag юм уу түүний хувирсан хэлбэрээр, аль эсвэл -rag дээр нэрээс нэр бүтээх +či , +kai , +kan зэргийн дагаврыг залгасан нийлмэл дагаврын хэлбэрээр тохиолдож, өвөр монгол, халх гэх мэтийн монгол хэлний төв аялгуунуудад ихэнхдээ -raŋ, -reŋ, хааяа -rag хэлбэрээр тохиолддог байна.

Бас монгол төрөл хэлнүүдийн ихэнх хэл аялгуунуудад тохиолдож байгаа нь нэлээд эртний дагавар байсан болов уу гэж үзэж болох байна.

Дээр дурдсан олон янзын хувилбаруудын үндсэн хэлбэр нь **-rag*², **-raŋ*² хоёр хувилбар мөн бөгөөд үүнийг бүтцийн хувьд задалж үзэхэд, энэ нь угтаа үйлээс эс тусах үйл үг үүсгэх **-ra*²- (V→V) дагавар дээр үйлээс нэр бүтээх **-g*, **-ŋ* (V→N) дагавар залгаж бүтсэн нийлмэл дагавар мөн тул утгын хувьд «тухайн үйлийг өөрөө аяндаа олон дахин үйлдэх болсон» гэсэн утгатай байсан байх гэж таамаглаж байна.

Тэмдэглэл :

а) Үйлээс эс тусах үйл үг үүсгэх Мо.-ra²- дагавартай жишээ :

Мо.yadara- (ядрах) «to be tired»

(< yada- (ядах) «to be unable»)

Мо.ebdere- (эвдрэх) «to get broken»

(< ebde- (эвдэх) «to break down»)

б) Үйлээс нэр бүтээх Мо.-γ / -g-, -ng дагавартай жишээ :

Мо.jiruy (зураг) «picture» (< jiru- (зурах) «to draw»)

Мо.bürküg (бүрхэг) «cloudy» (< бүркү- (бүрхэх) «to cover»)

/ Мо.doγolang (доголон) «lame» (< doγol- (доголох) «to limp»)

Мо.dügüreng (дүүрэн) «full» (< dügür- (дүүрэх) «to be filled up»)

Энд **-rag*², **-raŋ*² хоёр дагаврын харилцааны тухайд гэвэл ер нь үгийн төгсгөлийн -g, -ŋ хоёр гийгүүлэгч сэлгэх үзэгдэл бага сага бий тул (-g, -ŋ хоёр авианы нэг нь хамжих, нөгөө нь хамрын, бүтэх арга нь өөр авиа боловч, бүтэх байр нь адил, хоёулаа зөөлөн тагнайн гийгүүлэгч мөн тул хоорондоо сэлгэх бүрэн боломжтойг анхаарна уу) **-rag*², **-raŋ*² хоёр дагавар ч -g ~ -ŋ сэлгэснээс бүтсэн байх гэж таамаглаж байна.

Тэмдэглэл :

Үгийн төгсгөлийн -g (Мо.-γ / -g) ~ -ŋ (Мо. -ng) сэлгэх жишээ :

Мо.dabusay, dabusang «bladder»

Баоан : daçaŋ «陰囊“хуухнаг”»

Монгол : daṣsaŋ «膀胱“давсаг”»

Зүүн ёгор : daṣasāŋ «膀胱“давсаг”»

Монгол (Халх) : давсаг «bladder»

/ Монгол (Өвөр монгол — Цахар, Баарин, Хорчин, Харчин г.м.) :

dabsāŋ «膀胱“давсаг”»

Mo.toyiγ 《kneesap》

Монгол : тойг 《kneesap》

/ Халимаг : tǫγ 《Kniescheibe》, төң 《коленная чашечка》

Mo.debseg 《terrace, plateau》

Монгол : дэвсэг 《terrace》

/ Халимаг : dewсγ 《Treppenstufe, Bergterrasse》, девсγ 《подошва》

Тэгвэл **-rag²*, **-raγ²* хоёр дагаврын чухам аль нь эртний хэлбэр байсан тухай доор товчхон дурдъя.

1) Хятадын Ганьсу, Цинхай мужийн цөөнх үндэстний салангид хэлнүүдэд, тухайлбал Баоан, Канжаа, Дуншаан, Монгор, Зүүн ёгор гэх мэтийн хэлнүүдэд ерөөсөө *-rag* юм уу түүний хувирсан хэлбэрээр тохиолддоогоос биш, *-raγ* гэсэн хэлбэрээр огт тохиолддоггүй байна.

2) Монгол хэлний төв аялгуунуудад, тухайлбал Халх аялгуунд *унгах* гэсэн үгнээс *унгараг*, *унгаран* 《унгамтгай, их унгадаг》 гэсэн хоёр үг бий болсон боловч *баах* гэсэн үгнээс бол ер нь *бааран* 《баамхай, их баадаг》 гэсэн үг үүссэнээс биш, **баараг* гэж нэг их хэлдэггүй юм байна.

Харин энд нэн сонирхолтой нь монгол ардын зүйр цэцэн үгэнд :

Бал баривал гараа долооно

Баараг баривал гараа угаана

(*Монгол цэцэн үгийн далай I, 471*)

гэж байх бөгөөд энд гарч байгаа *баараг* гэдэг үг бол утгаараа яг 《баамхай》 гэсэн утгатай биш ч гэсэн (үнэндээ 《баас》 гэсэн утгатай), хэлбэрээрээ *бааран* гэдэг үгнээс нэлээд эртний хэлбэрийг хадгалж байгаа бололтой. Ер нь аль ч улс үндэстний зүйр цэцэн үг эрт дээр үеэс уламжлагдан ирсэн түүхтэй бөгөөд хэлний хувьд ч нэлээд эртний онцлогийг хадгалж байдаг байна.

Бас монгол ардын ярианд :

Магтахад *унгараг*

(*Мянган зүйр цэцэн үгийн англи орос монгол толь, 83*)

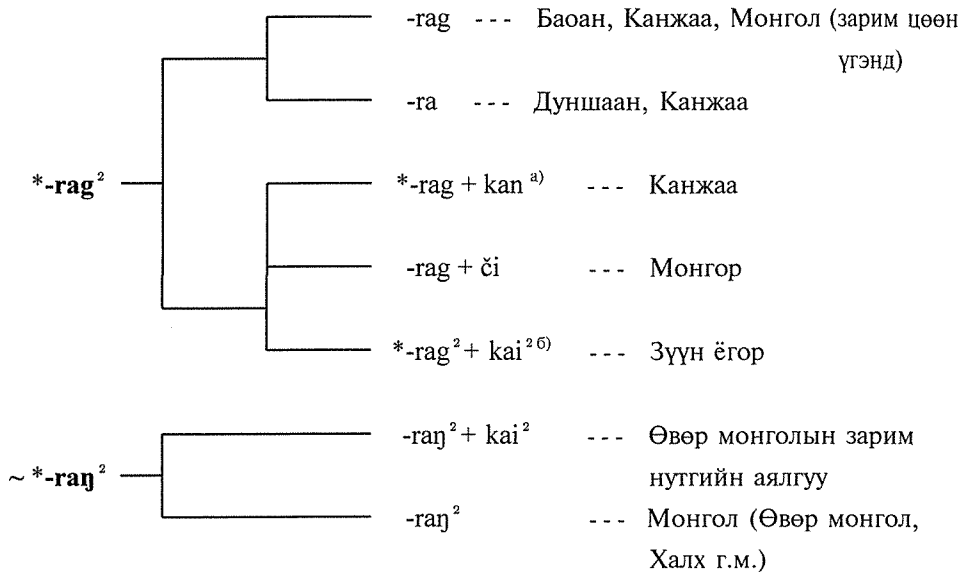
гэсэн товч хэллэг байх бөгөөд утгаараа “Магтсан хүүхэн хуримандаа (унгах)” гэдэг зүйр цэцэн үгтэй их ойролцоо юм байна.

Энэ байдлаас үзэхэд, дээрх хоёр жишээнд тохиолдсон *баараг*, *унгараг* гэдэг хоёр үг бол *бааран*, *унгаран* гэдэг үгнээс илүү хуучин хэлбэр байсан

гэж хэлж болох болов уу.

Дээр 1), 2)-т дурдсаныг хураангуйлж, хэлний цуваа цагийн үүднээс үзвэл монгол төрөл хэлнүүд дэх үйлээс нэр бүтээх **-rag*², **-raŋ*² хоёр дагаврын анхны үндсэн хэлбэр нь **-rag*² мөн бөгөөд энэ бүтээврийн төгсгөлийн гийгүүлэгч *-g* ~ *-ŋ* сэлгэснээс болж, **-raŋ*² хэлбэр бий болсон байх гэж таамаглаж болно.

Энэхүү дагаврын хувирал хөгжлийн явцыг үг бүтэх ёсны үүднээс задалж, бүдүүвчлэн үзүүлбэл доорх мэт :

Тэмдэглэл :

а) Канжаа хэлний *firkan*《尿頻的、愛尿炕的“шээрэн”》(< *ʃe*-《尿、小便“шээ-”》) гэдэг үг нь **šē-rag* (*V*→*N*) + *kan* (*N*→*N*) > **ʃe-rəgkan* > **ʃe-rəkkan* > **ʃe-rəkan* > *firkan* гэх мэтээр хувирч ирсэн боломжтой учир энд *-rkan* гэдэг махбодын анхны хэлбэрийг **-rag* (*V*→*N*) + *kan* (*N*→*N*) гэсэн нийлмэл дагавар гэж үзэж байна.

б) Зүүн ёгор хэлний *həŋgəraqai*《好放屁的“унгараг”》(< *həŋgə*-《屁“унга-”》), *ʃi:rekai*《遺尿的、尿炕的“шээрэн”》(< *ʃi*:-《尿“шээ-”》) гэдэг үгнээс, үйлээс

нэр бүтээх -raqai, -rekai дагаврыг хасаж болох боловч энд -raqai, -rekai дагаврын анхны хэлбэрийг 1981 оны сурвалж бичиг (『東部裕固語簡誌』)-т тэмдэглэсэн pa:raχgi:《愛拉屎的“бааран”》(<pa:-《拉屎“баа-”》) гэдэг үгийн хэлбэрийг харгалзан үзэж, $*-rag^2 (V \rightarrow N) + kai^2 (N \rightarrow N)$ гэсэн нийлмэл дагавар гэж таамаглаж байна.

Бас энд таамагласан нэрээс нэр бүтээх $*-kai^2$ дагавар нь монгол бичгийн хэл болон орчин цагийн монгол хэлний «тухайн юмны шинж байдалтай» гэсэн утгатай, нэрээс нэр бүтээх Mo.-qai, -kei (-хай³ ∞ -гай³) дагавартай гарал нэгтэй гэж болно.

Жишээ нь :

Mo.ǰaliqai (зальхай) «cunning» (<ǰali (заль) «craftiness»)

Mo.nisugai (нусгай) «runny-nosed» (<nisu (нус) «snivel»)

Эцэст нь «тухайн үйлийг өөрөө аяндаа олон дахин үйлдэх болсон» гэсэн утга санааг илэрхийлэх үйлээс нэр бүтээх $*-rag^2$, $*-raŋ^2$ дагаврын монгол төрөл хэлнүүд дэх ерөнхий байдлыг нь хүснэгтээр үзүүлбэл доорх мэт :

Эртний монгол хэл	$*-rag^2$, $*-raŋ^2$
Монгол бичгийн хэл	-raγ, -reg ; -rang, -reng
Дундад зууны монгол хэл	— (?)
Баоан	-rəg
Канжаа	-rɣu, -rəɣ ~ -ru, -rɣ / -rkan
Дуншаан	-ra
Монгол	-ragtɕə ∞ -ragɕdʒə
Зүүн ёгор	-raqai, -rekai [cf. -raχgi:]
Дагуур	—
Монгол	
Өвөр монгол	-raŋ, -rəŋ ∞ -rəŋɣe:
Халх	-ран (-paŋ), -рэн

2. $*-dag^2$ дагаврын учир.

Орчин цагийн монгол хэлэнд -dag⁴ (Mo.-day, -deg) хэлбэр нь ардаа нэр үгийг тодотгож, а) «дахин давтан үйлдэх одоо цагт үйлт нэр» -ийн нөхцөл болохоор барахгүй, өгүүлбэрийн төгсгөлд орж, б) «дахин давтан үйлдэх

одоо цаг заах төлөв» -ийн нөхцөл ч болж чаддаг хоёр үүрэгтэй бөгөөд аль аль нь их давтамжтай хэрэглэгддэг байна.

а) «Одоо цагт үйлт нэр» -ийн жишээ :

Улаанбаатарт гэрт суудаг хүн олон байна.

б) «Одоо цаг заах төлөв» -ийн жишээ :

Улаанбаатарт олон хүн гэрт суудаг.

Түүнээс гадна «одоо цагт үйлт нэр» -ийн утгаас шилжин «үйлээс нэр бүтээх дагавар» -ийн утгаар хэрэглэгдэх нь ч монгол бичгийн хэл болон орчин цагийн монгол хэлэнд нэлээд элбэг тохиолдоно.

а) Тэмдэг нэр бүтээх нь :

Mo.songyuday (сонгодог) «chosen ; classical»

(< songyu- (сонгох) «to select, to choose»)

Mo.silideg (шилдэг) «best, top»

(< sili- (шилэх) «to select, to choose»)

б) Жинхэнэ нэр бүтээх нь :

Mo.boγoday (боодог)

«a carcase, usually marmot, cooked internally with hot stones»

(< boγo- (боох) «to bind, to wrap»)

Mo.šuday (< siyuday) (шуудаг) «wrestler's briefs»

(< siyu- (шуух) «to tuck up»)

Mo.sirideg (ширдэг) «quilted mattress»

(< siri- (ширэх) «to quilt»)

Харин дундад зууны монгол хэлэнд үйл үгийн -day, -deg хэлбэр толиолдох нь маш ховор бөгөөд тэр нь зөвхөн «үйлт нэр» юм уу «үйлээс нэр бүтээх дагавар» -ын утгаар тохиолдохоос биш, «цаг заах төлөв» -ийн утгаар ер тохиолдохгүй нь их анхааруштай байна.

а) “Монголын Нууц Товчоо” (13-р зууны эхэн үеэс дунд үе хүртэл)

ǰamuqa yabudag keletü büle’ē (§167)

人名 走 作 言語 有来

cf. Жамуха үг зөөдөг бөлгөө.

(Д.Цэрэнсодномын орчуулга (2000), 93 тал)

б) “Субашид” (13-р зууны сүүлчээр юм уу 14-р зууны эхээр)

mayun-ača sayin aburi yarbasu ber :
 tere jasadaγ aburi kemekü bolai : (60)
 cf. Mo.jasadaγ (засдаг) 《хуурамч / false》
 (<jasa- (засах) 《залруулах / to correct》)

в) “Мукаддимат ал-Адаб”(14, 15-р зууны үед)
moqadaq 《тупой》
moqadaq hildü (238 b) 《тупой меч》
moqadaq bolba hildü (238 a) 《меч стал тупым》
moqadaq kibe tūni (238 b) 《сделал его тупым》
 cf. Mo.moqodaγ (мохдог) 《мохоо ; ухаан муутай》
 (< moqo- (мохох) 《1.to get blunt, 2.to be got down》)

Монгол хэлний ***-dag²** дагаврын гарал үүслийн тухайд бол Н.Поппе 1955 онд хэвлүүлсэн *Introduction to Mongolian Comparative Studies* гэдэг номынхоо §226 хэсэгт “The suffix ***-day** is a common Mongolian-Turkic suffix. It is a noun in ***-γ / *-g** derived from the frequentative verbal stem in ***-d-** which still occurs in Tungus.” 《 ***-day** дагавар нь монгол-түрэг хэлний нийтлэг дагавар юм. Энэ нь дахин давтан үйлдэх үйл үгийн үндэс ***-d-** (энэ нь одоо ч түнгүс хэлэнд бий)-гээс гарал үүсэлтэй ***-γ / *-g** -гийн нэр үг юм 》 гэжээ.

Би энд Н. Поппе-гийн энэ саналын зөв буруугий нь дурдахгүй, харин юу ч л гэсэн эртний монгол хэлний 《дахин давтан үйлдэх одоо цагт үйлт нэр》-ийн ***-dag²** (***-day**, ***-deg**) хэлбэр нь эртний түрэг хэлний үйлт нэрийн ***-duk²** (***-duq**, ***-dük**) хэлбэртэй гарал үүслийн хувьд маш нягт холбоотой байсан нь гарцаагүй байх гэж бодож байна.

Харин Н. Поппе-гийн хэлснээр энэ дагавар нь гарал үүслийн хувьд угаасаа монгол-түрэг хэлний нийтлэг дагавар байсан юм уу, аль эсвэл монгол хэлний хувирал хөгжлийн түүхэн явцад цагийн урсгалыг сөрөх тусмаа ***-dag²** хэлбэрийн давтамж нь бага болохыг үндэслэж (үнэндээ ***-dag²** хэлбэр нь орчин цагийн монгол хэлэнд маш их хэрэглэгддэг бол дундад зууны монгол хэлэнд маш бага тохиолдоно), эртний түрэг хэлний их давтамжтай үйлт нэрийн ***-duq**, ***-dük** хэлбэрээс эртний монгол хэлэнд ***-day**, ***-deg** хэлбэрээр орсон боломж ч байж болох тул, аль нь зөв бэ гэдгийг нь одоо баталж нотлоход тун хэцүү болжээ.

*-dag² хэлбэр нь монгол төрөл хэлнүүдийн дотор Баоан, Канжаа, Дуншаан, Монгор гэх мэтийн Ганьсу, Цинхай мужийн салангид хэлнүүдэд ер тохиолдохгүй бөгөөд харин Монгол (Өвөр монгол, Халх), Халимаг, Буриад гэх мэтийн монгол хэлний төв аялгуунуудад маш их тохиолдож, «дахин давтан үйлдэх одоо цагт үйлт нэр» -ийн утгыг илэрхийлнэ.

Энд нэн сонирхолтой нь Зүүн ёгор хэл болон Дагуур хэлний байдал бөгөөд тус тус өөр өөр өвөрмөц онцлогтой байна.

А) Зүүн ёгор хэлний байдал.

Зүүн ёгор хэл бол Ганьсу, Цинхай мужийн салангид хэлнүүдэд хамаарагдаж, ер нь хэл зүйн хувьд өөр хоорондоо нэлээд нийтлэг онцлогтой байгаа боловч, монгол хэлний төв аялгуунуудтай ойролцоо тал ч байдгаараа Ганьсу, Цинхай мужийн бусад хэлнүүдээс зайдуу ялгаатай байна.

Үүний нэг жишээ нь энэхүү *-dag² хэлбэр мөн бөгөөд Зүүн ёгор хэлэнд -dag⁴ (-dag, -deg, -dɔg, -dɔg) хэлбэр нь одоогийн монгол хэлний төв аялгуунуудтай нэгэн адил, үйл үгийн үндсэнд залгаж, дахин давтан үйлдэх утгатай «одоо цагт үйлт нэр» болон «одоо цаг заах төлөв» -ийн аль алинаар нь элбэг тохиолдохоор барахгүй, «үйлээс нэр бүтээх дагавар» -ын үүргээр ч бага сага тохиолдоно.

а) «Одоо цагт үйлт нэр» -ийн жишээ :

teres mal adladag kɛn bai.

“Тэд мал адуулдаг хүн.”

б) «Одоо цаг заах төлөв» -ийн жишээ :

ʃə qutad largə ʃdadag u: ?

“Чи хятад (ярь-) чаддаг уу ?”

в) «Үйлээс нэр бүтээх дагавар» -ын жишээ :

pu:dag 《裹布“ороолт”》 (<pu:- 《包“боо-”》)

e.g. gudəsənə pu:dag 《鞋带“гутлын уяа”》

Энд бидний анхаарлыг их татаж байгаа нь Зүүн ёгор хэлний зарим үйл үгийн үндсэнд «тухайн үйл хөдөлгөөнд заншсан» гэсэн утга бүхий нэр үг (тэмдэг нэр ч багтана) бүтээх энэхүү *-dag² хэлбэрээс гарал үүсэлтэй өвөрмөц нийлмэл дагавар залгаж байгаа бөгөөд түүний бүтээвэр болон жишээнүүд нь доорх мэт :

Зүүн ёгор : -dagʃə, -degʃə ^{a)} (< *-dag² + č̣i)
 / -daqai ^{b)}
 [cf. -daygi: (1981), -dagqai (1983)]
 (< *-dag² + kai²)

Жишээ нь : goidagʃə 《好求人的“гуйранч”》 (< gɔi- 《請求“гуй-”》)
ɳi:degʃə 《愛笑的“инээмтгий”》 (< ɳi:- 《笑“инээ-”》)
 / aidaqai 《胆小的“аймтгай”》 (< ai- 《害怕“ай-”》)
 [cf. aidaygi: 《愛怕的“аймтгай”》 (1981),
aidagqai 《胆小的“аймтгай”》 (1983)]

Тэмдэглэл :

а) Зүүн ёгор хэлний үйлээс нэр бүтээх -dagʃə, -degʃə дагавар нь 《дахин давтан үйлдэх одоо цагт үйлт нэр》 -ийн нөхцөл -dag, -deg (Мо.-day, -deg) дээр нэрээс нэр бүтээх -ʃə (Мо.-č̣i) залгаж бүтсэн нийлмэл дагавар мөн бөгөөд сүүлчийнх нь монгол бичгийн хэл болон орчин цагийн монгол хэлэнд жишээлбэл :

Мо.ајilč̣i (ажилч) 《hard-working, diligent》
 (< aјil (ажил) 《work》)
 cf. ајilč̣in (ажилчин) 《worker》
 Мо.malč̣i (малч) 《skilled in cattle-breeding》
 (< mal (мал) 《livestock, cattle》)
 cf. malč̣in (малчин) 《cattle-breeder》

гэх зэргээр 《тухайн юманд дуртай, чадамгай》 гэсэн утга санааг илэрхийлэх учир -dagʃə, -degʃə гэсэн нийлмэл дагавар нь утгаа 《тухайн үйлийг дахин давтан үйлдэх дуртай》 гэсэн утгатай байсан нь лавтай болов уу.

Цаашилбал монгол бичгийн хэл болон одоогийн монгол хэлний төв аялгуунуудад ер нь үйлт нэрийн нөхцөл -day² (-dag⁴) дээр нэрээс нэр бүтээх дагавар -č̣i (-ч) залгадаггүй (*-dag² + č̣i гэсэн нийлэмж байхгүй)-г харгалзан үзвэл энэ нь Зүүн ёгор хэлэнд л үүсэн гарсан шинэ өөрчлөлт гэж үзэж болох байх.

б) Зүүн ёгор хэлний үйлээс нэр бүтээх -daqai дагавар нь тус хэлний өөр материалд -daygi: (1981), -dagqai (1983) гэсэн хэлбэрээр тэмдэглэснийг харгалзан үзэж, энд энэ дагаврын анхны хэлбэрийг *-dag²(V→N) + kai²(N→N) гэсэн нийлмэл дагавар, бас уг утгыг нь 《тухайн үйлийг дахин давтан

үйлдэх байдалтай》 гэж таамаглаж болох байна.

Б) Дагуур хэлний байдал.

Н. Поппе 1930 онд хэвлүүлсэн *Дагурское наречие* гэдэг номынхоо 101 талд

шилдэг 《выбранный, отборный (Mo.silideg)》

шил- 《выбирать (Mo.sili-)》

гэдэг хоёр үгийг тэмдэглэн жишээ болгож, тус номынхоо 168 талд хэл зүйн тайлбар, “причастие” (үйлт нэр) дээр Дагуур хэлэнд -дэг хэлбэр байгааг товчхон дурджээ.

Дараа нь түүнээс үндэслэн Н. Поппе 1955 онд нийтлүүлсэн *Introduction to Mongolian Comparative Studies* гэдэг номынхоо 273 тал, §226 хэсэгт “Nomen Usus” дээр Дагуур хэлний энэхүү жишээг дахин авч,

šildek 《select, exquisite》 (< šili- 《to select, to choose》)

гэжээ. Харин тус номынхоо 225 талд үзүүлсэн үйлт нэрийн нөхцөлүүдийн хүснэгт дээр бол Дагуур хэлэнд энэ *-dag нөхцөл үгүй гэж үзжээ.

1985 онд ШУА-ийн хэл зохиолын хүрээлэнгээс гаргасан *Монгол хэлнүүдийн харьцуулсан хэл зүй* гэдэг номын 220 талд “Одоо цагийн утгаар үйлийг дахин давтан үйлдэх буюу үйл хөдлөлийн байнга болох санааг заах үйлт нэрийн хэлзүйн уг хэлбэр монгол бичгийн хэлнээ -day, -deg, - - - - Дагуур хэлэнд -deg болсон байна.” гэж дурдаад,

Дар.šil- > šildeg “шилдэг”

гэсэн жишээг л гаргасан байна.

Сүүлийн жилүүдэд Өвөр монголын их сургуулийн монгол хэл бичиг судлах газрын Дагуур хэл болон Манж хэлний судлаач Энхбат Дагуур хэлний хэд хэдэн ном бүтээл гаргаж, 1988 онд хэвлүүлсэн *Дагуур хэл ба монгол хэл* гэдэг номынхоо 349-350 талд “(Дагуур хэлэнд) зөвхөн бөөгийн шашныг тахин шүтэх үгэнд л монгол хэлний дахин давтан үйлдэх үйлт нэрийн нөхцөлтэй гарал нэгтэй -day (~ -dal) хэлбэр тохиолдож болно.” гээд, “baiday (~ baidal)” 《(動)居位“байдаг”》 гэсэн жишээг л гаргажээ. Харин Энхбатын 1984 онд нийтлүүлсэн *Дагуур хэлний үгс*-ийн дотор Н. Поппе-гийн ганц жишээ болгосон šili- гэдэг үйл үг ч, šildeg гэдэг нэр үг ч үгүй байна.

Дээр дурдсан Дагуур хэлний байдлыг хураангуйлж үзвэл, Н. Поппе-гийн баримталсан Дагуур хэлний хайлар аялгуунд šildeg (< šili-)

гэдэг үг бий боловч Энхбатын баримталсан Дагуур хэлний бутха аялгуунд энэхүү үг байхгүй бөгөөд Дагуур хэлний аль ч аялгуунд гэсэн үйл үгийн *-dag хэлбэр нь «үйлт нэр» -ийн утгаар ч, «цаг заах төлөв» -ийн утгаар ч Дагуур хэлний хэл зүйн айд системчлэгдээгүй хэвээрээ байгаа нь тодорхой байна. Өөрөөр хэлбэл Дагуур хэлэнд үйл үгийн *-dag хэлбэр нь хэл зүйн айд ерөөсөө үгүй гэж дүгнэж болно.

Дагуур хэлний байдал хэдийгээр тийм боловч Дагуур хэлэнд «тухайн үйлийг дахин давтан үйлдэх» утгатай, үйлээс нэр (тэмдэг нэр ч багтана) бүтээх өвөрмөц дагавар -dga:r, -dgə:r (-dya:r, -dyə:r гэж тэмдэглэсэн нь ч бий) хэлбэр нэлээд их тохиолдох нь энд их анхаарууштай байна.

Дагуур : -dga:r, -dgə:r

aidga:r 《愛怕的“аймтгай”》(< ai- 《怕“ай-”》)

wailla:r (< waildga:r) 《好哭的“уйланхай”》(< wail- 《哭“уйл-”》)

sə:dgə:r 《好尿床的“шээрэн”》(< sə:- 《小便“шээ-”》)

ɕaudga:r 《好咬人的(狗) “зуудаг (нохой)”》(< ɕau- 《咬“зуу-”》)

muryudgə:r 《好顶人的(牛) “мөргөдөг (үхэр)”》

(< mury^v- 《顶“мөргө-”》)

Дагуур хэлний энэхүү -dga:r, -dgə:r дагавар нь «тухайн үйлийг дахин давтан үйлдэх одоо цагт үйлт нэр»-ийн эртний *-day, *-deg хэлбэр дээр тус хэлний үйлдэхийн тийн ялгал -a:r, -ə:r (Mo.-bar² ~ -iyar²) залгаснаас бүтсэн нийлмэл дагавар мөн гэж болох бөгөөд угтаа «тухайн үйлийг дахин давтан үйлдэх юм шиг» гэсэн утгатай байсан байх гэж таамаглаж байна.

Эцэст нь «тухайн үйлийг дахин давтан үйлдэх одоо цагт үйлт нэр» -ийн *-dag² хэлбэр болон түүнээс гарал үүсэлтэй нийлмэл дагавар нь ер нь монгол төрөл хэлнүүдэд ямар байр эзэлж байгааг хүснэгтээр бүдүүвчлэн үзүүлбэл доорх мэт :

	үйлт нэр	үйлээс нэр бүтээх дагавар	цаг заах төлөв
Эртний монгол хэл	*-dag ²	*-dag ²	—
Монгол бичгийн хэл	+ -day, -deg	+ -day, -deg	+ -day, -deg

Монгол төрөл хэлнүүдийн дотор хятадын Ганьсу, Цинхай мужийн салангид хэлнүүдэд хамаарагддаг Баоан, Канжаа, Дуншаан, Монгор зэрэг дөрвөн хэлэнд үйлээс нэр (тэмдэг нэр ч багтана) бүтээх өвөрмөц дагавар байгаа бөгөөд энэ нь зарим үйл үгийн үндсэнд залгагдаж, «тухайн үйлийг үйлдэх дур сонирхолтой, заншилтай» гэсэн утгыг илэрхийлнэ.

Баоан : -gər Монгор : -gurtɕə ~ -gərɕɕə
Канжаа : -guar (< *-gur + čī)
Дуншаан : -ku

128

- ʃiniguar 《愛笑的“инээмтгий”》 (< ʃine- 《笑“инээ-”》)
 Дуншаан : ajiku 《胆小鬼“аймхай”》 (< aji- 《怕“ай-”》)
 uilaku 《愛哭的“уйланхай”》 (< uila- 《哭“уйл-”》)
 ʃidzəku 《怕羞的“ичимхий”》 (< ʃidzə- 《羞“ич-”》)
 hətʃəku 《沒勁的人“эцэнхий (→ хүчгүй)”》
 (< hətʃə- 《乏“эц- (→ ядар-)”》)
 Монгол : la:gurtə ~ ula:gərdzə 《愛哭的“уйланхай”》
 (< la:- ~ ula:- 《哭“уйл-”》)

Дээр дурдсан Баоан -ger, Канжаа -guar, Дуншаан -ku, Монгол -gurtə ~ -gərdzə гэдэг үйлээс нэр бүтээх дөрвөн дагавар нь цөм гарал нэгтэй бөгөөд харьцуулсан хэл шинжлэлийн аргаар эдгээр хэлбэрээс эртний нийтлэг хэлбэрий нь ***-gur²** гэж таамаглаж болно.

Монгол хэлний -gurtə ~ -gərdzə дагавар нь ***-gur + ċi** гэсэн нийлмэл дагавраас бүтсэн нь лавтай бөгөөд нэрээс нэр бүтээх **-ċi** дагавар залгадаг онцлогоороо Монгол хэл нь бусад Баоан, Канжаа, Дуншаан зэрэг гурван хэлнээс ялгаатай юм.

Энэхүү дагаврын гарал үүслийн тухайд бол урьд нь зарим монголч эрдэмтэн Баоан, Дуншаан хэлний нийтлэг дагавар гэж үзсэн боловч энэ нь монгол бичгийн хэл болон орчин цагийн монгол хэлний чухам ямар дагавартай гарал нэгтэй болохыг нь өдий хүртэл хэн ч дурдаагүй байгаа.

Би дээр таамагласан ***-gur²** хэлбэр болон илэрхийлэх утгыг нь харгалзан үзэж, үүнийг монгол бичгийн хэл болон орчин цагийн монгол хэлний үйлээс нэр бүтээх Мо.-yur, -gür (-уур, -үүр) дагавартай гарал нэгтэй байсан болов уу гэж үзэж байна.

Мо.-yur, -gür (-уур, -үүр) дагавар нь монгол бичгийн хэл болон орчин цагийн монгол хэлэнд зарим үйл үгийн үндсэнд залгагдаж, «тухайн үйлийг олон дахин үйлдэх байдалтай» буюу «тухайн үйлийг үйлдэх заншилтай» гэсэн утга санааг илэрхийлэх нэр үг (тэмдэг нэр ч багтана) үүсгэнэ.

Жишээ нь :

- Мо.kinayur (хянуур) 《careful, cautious》
 (< kina- (хянах) 《to check, to examine》)
 Мо.doliyanayur (долигонуур) 《flattering, sycophantic》
 (< doliyana- (долигонох) 《to flatter》)
 Мо.angyaljayur (ангалзуур) 《open-mouthed》

e.g. ангалзуур хүүхэн 《talkative woman》

(< angyalja- (ангалзах) 《to open one's mouth repeatedly》)

Тэмдэглэл :

Баоан, Канжаа, Дуншаан, Монгор хэлнүүдэд энэ дагаврын эгшгийн хоорондох *-g- нь -G- (Баоан, Канжаа, Монгор), -ʁ- (Дуншаан) гийгүүлэгчээр хадгалагдсан байхад орчин цагийн монгол хэлэнд энэхүү *-g- нь бүрэн гээгдэж, урт эгшиг -ᠭ:-, -ᠭᠡ:- (-уу- , -үү-) бий болж, авианы талаар яг тохиролцохгүй гэсэн нэг асуудал байгаа боловч хоёр эгшгийн хоорондох *-g- нь монгол төрөл хэлнүүдийн ихэнх аялгуунд гээгдсэн байхад зарим цөөнх аялгуунд хадгалагдсан жишээ ч бага сага тохиолдох нь бий.

*/-VgV-/ (Mo.-VγV-, -VgV-)

> -G- (~ -ʁ- ~ -χ-) > -V:-

Жишээ нь :

Mo. асауу- (асуух) 《to ask》

а) Дундад зууны монгол хэл :

“Монголын Нууц Товчоо” : asaG-, asagu-

“Мукаддимат ал-Адаб” : asaq-, asayū-

б) Монгол төрөл хэлнүүд :

Баоан : asχa- ~ asax-

Канжаа : asuʁ- ~ asχu-

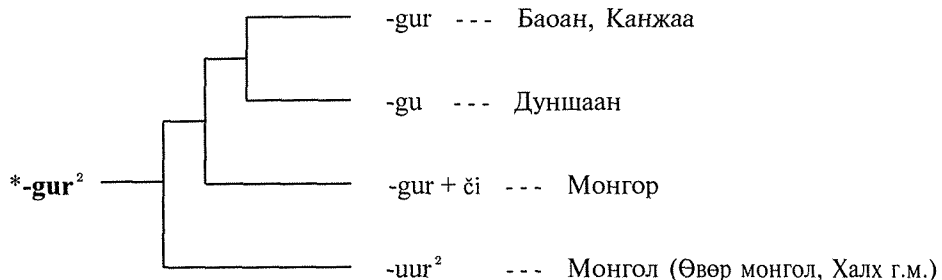
Дуншаан : asa-

Монгор : sga-

Дагуур : xaso:-

Монгол : asᠭ:-

Энэхүү дагаврын хувирал хөгжлийн явцыг үг бүтэх ёсны үүднээс задалж, бүдүүвчлэн үзүүлбэл доорх мэт :

Эцэст нь «тухайн үйлийг үйлдэх дур сонирхолтой, заншилтай» гэсэн утга санааг илэрхийлэх үйлээс нэр бүтээх ***-gur²** дагаврын монгол төрөл хэлнүүд дэх ерөнхий байдлыг нь хүснэгтээр үзүүлбэл доорх мэт :

Эртний монгол хэл	*-gur²
Монгол бичгийн хэл	-γur, -gür
Дундад зууны монгол хэл	— (?)
Баоан	-Gör
Канжаа	-Guar
Дуншаан	-ku
Монгор	-Gurtə ~ -Gördə
Зүүн ёгор Дагуур	—
Монгол	-уур, -үүр

4. ***-makai², *-matakai²** дагаврын учир.

Монгол бичгийн хэл болон орчин цагийн монгол хэлэнд «тухайн үйлийг үйлдэх дур сонирхолтой, заншилтай», «тухайн үйлийг үйлдэхдээ чадамгай» гэсэн утга санааг илэрхийлэх үйлээс нэр (тэмдэг нэр ч багтана) бүтээх Мо.-maqai, -mekei ; -mayai, -megei / -matayai, -metegei (-мхай³; -мгай³ / -мтгай³) гэсэн гурван зүйлийн хувилбар бүхий дагавар байгаа бөгөөд орчин цагийн монгол хэлний халхын аялгуунд тулгаж үзэхэд -мхай³, -мгай³ хоёр дагавар нь хоорондоо бараг сэлгэдэггүй, залгагдах үйл үгээс л хамаардаг байхад харин -мтгай³ дагавар нь ер нь -мхай³, -мгай³ дагаврын аль алинтай нь ч хааяа нэг сэлгэж болдог онцлогтой байна.

Үүнд энэ гурван дагаврыг хэл шинжлэлийн аргаар хам цагийн үүднээс /-мхай³ ∞ -мгай³ / ~ /-мтгай³ / гэж хураангуйлж болох бөгөөд эдгээр дагавруудаас эртний хэлбэрийг нь ер нь ***-makai²**, ***-matakai²** гэж таамаглаж болох байна.

а) Мо.-maqai, -mekei (-мхай³) дагаврын жишээ :

ayumaqai (аймхай) «timid, fearful»

(< ayu- (айх) «to fear, to be afraid»)

martmaqai (мартамхай) «forgetful, apt to forget»

(< marta- (мартах) «to forget»)

untamaqai (унтамхай) 《fond of sleeping, sleepy》

(< unta- (унтах) 《to sleep》)

ičimekei (ичимхий) 《shy, modest》

(< iči- (ичих) 《to be ashamed》)

idemekei (идэмхий) 《voracious, gluttonous》

(< ide- (идэх) 《to eat》)

б) Мо.-mayai, -megei (-мгай³) дагаврын жишээ :

čidamayai (чадамгай) 《capable, skillful》

(< čida- (чадах) 《to be able》)

dadmayai (дадамгай) 《accustomed to, experienced in》

(< dad- (дадах) 《to get accustomed to》)

kelemegei (хэлэмгий) 《eloquent》

(< kele- (хэлэх) 《to speak》)

türimegei (түрэмгий) 《aggressive》

(< türi- (түрэх) 《to push》)

в) Мо.-matayai, -metegei (-мтгай³) дагаврын жишээ :

ayumatayai (аймтгай) 《timid, fearful》

(< ayu- (айх) 《to fear, to be afraid》)

čočimatayai (цочимтгой) 《easily frightened》

(< čöči- (цочих) 《to be startled》)

jočilamatayai (зочломтгой) 《hospitable》

(< jočila- (зочлох) 《to entertain, to treat》)

ičimetegei (ичимтгий) 《shy, modest》

(< iči- (ичих) 《to be ashamed》)

Бас дундад зууны монгол хэлэнд ч гэсэн үйл үгийн (-magai), -megei / -mtayu, -mtuɣa гэх мэтийн хэлбэрээр тохиолдож, дээрх утгыг илэрхийлж байгаагаас үзэхэд энэ нь нэлээд эртний дагавар байсан бололтой.

а) “Монголын Нууц Товчоо”

ene dörmegei ken-ü üges-tür dölüsgüjü - - - (§276)

這 下等 誰的 言語 裏 趣関着 - - -

cf. Энэ түрэмгий хэний үгэнд долгисож - - -

(Д. Цэрэнсодномын орчуулга (2000), 183 тал)

Мо.türimegei (түрэмгий) 《aggressive》

(< türi- (түрэх) «to push»)

б) “Субашид”

• уа^ара^ам^ата^ауу dayisun-tur esergülekü bolun :

ürgülji berke jobalang-i üjen bui : (133)

cf. Мо.уа^ара^ам^ата^ауай (яарамтгай) «hasty»

(< уа^ара- (яарах) «to hurry»)

• umurtam^ату^ауа (→ umartam^ату^ауу) kümün-ü erdem :

kereglekü çay-tur qoyosuda^аулуysan olan : : (242)

cf. Мо.martam^ата^ауай (мартамтгай) «forgetful»

(< marta- (мартах) «to forget»)

Монгол төрөл хэлнүүдийн дотор монгол хэлний төв аялгуунуудаас бусад хэлнүүдэд энэхүү *-makai², *-matakai² дагавартай хэл гэвэл Зүүн ёгор ба Дагуур хэл болно.

Зүүн ёгор, Дагуур хэлний энэхүү дагавар болон жишээнүүд нь доорх мэт :

Зүүн ёгор : -magai (< *-makai²)

/ -mtəGəi (1983)

[cf. -mdaki: , -mdeyi: (1981)]

(< *-matakai²)

Дагуур : -mke: ∞ -mo:ke: (< *-makai²)

/ -mtə:ri: (? < *-matarai²)

Зүүн ёгор : surmagai 《習慣“сурамгай (→ заншил)”》

(< sur- 《学、慣“сур-”》)

/ aimtəGəi 《胆小的“аймтгай”》 (1983) (< ai- 《怕“ай-”》)

ṇi:mtəGəi 《愛笑的“инээмтгий”》 (1983) (< ṇi:- 《笑“инээ-”》)

[cf. mardamda:ki: 《好忘的“мартамхай”》 (1981)

(< marda- 《忘記“март-”》),

hiḍe:mdeyi: 《愛羞的“ичимтгий”》 (1981)

(< hiḍe:- 《羞“ич-”》)]

Дагуур : xiḥimke: (~ xiḥke:) 《愛羞的“ичимхий”》 (< xiḥ- 《害羞“ич-”》)

ḥoḥimke: (~ ḥoḥke:) 《愛驚的“цочимхой”》

(< ḥoḥ- 《受驚“цоч-”》)

martəmke: (~ martke:) 《好忘的“мартамхай”》

(< mart- 《忘“март-”》)

xəfimke: 《干瘦的、没有膘的“эцэнхий”》 (< xəf- 《变瘦“эц-”》)

aimo:ke: 《可怕的“аймаар”》 (< ai- 《怕“ай-”》)

/ xifimtə:ri: 《可耻的、丢脸的“ичмээр”》 (< xif- 《害羞“ич-”》)

Энэхүү ***-makai²**, ***-matakai²** дагаврын дээрх байдлаас үзэхэд Зүүн ёгор хэлний дагаврын бүтэц, үүрэг нь монгол хэлний төв аялгуунуудтай их ойролцоо боловч Дагуур хэлнийх нь зарим талаар монгол хэлнийхээс арай өөр өвөрмөц онцлогтой байна. Үүнд :

1) Дагуур хэлний үйлээс нэр бүтээх -mke: дагаврын зарим нь martəmke: ~ martke: 《好忘的》 (< mart- 《忘》) гэх мэтээр -ke: дагавартай сэлгэдэг¹⁾ бөгөөд орчин цагийн монгол хэлний -мхай³ дагавар нь мартамхай (***мартахай**) 《forgetful》 (< март- 《forget》) гэх мэтээр -хай³ дагавартай огт сэлгэдэггүйгээс үзэхэд, Дагуур хэлний энэхүү -mke: дагавар нь утгаа ***-ma²** + **kai²** гэсэн нийлмэл дагавар байсныг шууд баталж байгаа бөгөөд зарим үйл үгийн үндсэнд -ke: (Mo.-qai, -kei) дагавар залгаж, бас л 《тухайн үйлийг үйлдэх дур сонирхолтой, заншилтай》 гэсэн утга санааг зааж байгаа нь Дагуур хэлний үг бүтэх ёсны өвөрмөц онцлог болж байна.

Дашрамд хэлэхэд Дагуур хэлний энэ онцлог нь манж-хамниган хэлнүүдэд хамаарагддаг Эвенки хэлний үйлээс нэр бүтээх -хе дагавартай адил байдалтай болохыг энд тэмдэглэе.

2) Дагуур хэлний aimo:ke: 《可怕的“аймаар”》 гэдэг үгийн -mo:ke: дагаврыг тус хэлний -mke: дагаврын нэг л хувилбар гэж үзэж болох боловч нарийн задалж үзвэл Дагуур хэлэнд 《бусдыг үйлдүүлэх》 гэсэн утга санааг илэрхийлэх үйлээс нэр (тэмдэг нэр ч багтана) бүтээх тусгай -mo: дагавар байгаа бөгөөд үүнд нэрээс нэр бүтээх -ke: дагавар залгаж, -mo:ke: гэсэн нийлмэл дагавар бүтжээ гэж бас үзэж болох байх.

Жишээ нь :

d^warəlmo: 《令人喜爱的“дурлуулмаар”》 (< d^warəl- 《喜爱“дурла-”》)

golmo: 《令人恶心的“ голуулмаар”》 (< gol- 《嫌恶“гол-”》)

Энэ саналыг дагавал aimo:ke: гэдэг үгийн анхны утгыг 《хүнийг айлгах байдалтай》 гэж таамаглаж болно.

3) Дагуур хэлний xifimtə:ri: 《可耻的“ичмээр”》 (< xif- 《害羞“ич-”》) гэдэг

үгийн -mtə:ri: дагавар нь ***-matarai**² (*-matarai, *-meterei) гэсэн эртний өвөрмөц хэлбэрээс хувирчээ гэж таамаглаж болох бөгөөд үүнийг эртний монгол хэлний ***-makai**², ***-matakai**² гэсэн идэвхтэй хэлбэртэй харьцуулан үзвэл энэ нь үг зүйн хувьд ***-ma**² + **ta**² + **rai**² гэсэн гурван бүтээврээс бүтжээ гэж задалж болох байх.

Монгол төрөл хэлнүүдэд «тухайн үйлийг үйлдэх дур сонирхолтой, заншилтай», «тухайн үйлийг үйлдэхдээ чадамгай» гэсэн утга санааг илэрхийлэх үйлээс нэр (тэмдэг нэр ч багтана) бүтээх дагаврын эртний хэлбэрийг ***-makai**², ***-matakai**² гэж дээр таамагласан бөгөөд ялангуяа Дагуур хэлний -mke: ~ -ke: дагавар сэлгэх үзэгдэл ба -mtə:ri: гэсэн өвөрмөц хэлбэрийг харгалзан үзэж, энэхүү дагаврын эртний хэлбэр нь ***-ma**² + **kai**², ***-ma**² + **ta**² + **kai**² гэх мэтээр задрах бүрэн боломжтойг ч дээр дурдсан билээ.

Тэгвэл энд эртний монгол хэлний ***-makai**², ***-matakai**² дагаврын гарал үүсэл ба түүний бүтцийг нь судалж үзье.

***-makai**², ***-matakai**² дагаврын ***-ma**² (Mo.-ma, -me) нь үйлээс нэр (тэмдэг нэр ч багтана) бүтээх дагавар, ***-kai**² (Mo.-qai, -kei) нь нэрээс нэр (тэмдэг нэр ч багтана) бүтээх дагавар болох нь тодорхой учир энд эхлээд ***-ma**² дагавар нь чухам ямар дагавар болохыг нь тодруулъя.

Энэхүү ***-ma**² дагавар нь гарал үүслийн хувьд орчин цагийн монгол хэлний «хүсэл, боломжийг заах ирээдүй цагт үйлт нэр» -ийн -m (Mo.-ma, -me) дагавар болон түүн дээр үйлдэхийн тийн ялгал -aar⁴ залгаж бүтсэн -маар⁴ (> Mo.-mar, -mer) дагавартай нэг гаралтай байх гэж бодож байна.

а) -m дагаврын жишээ :

- нүд алдам уудам хээр тал
«the broad steppe which almost dazzles one's eyes»
(< нүд алдах «to be dazzled»)
- нохой гаслам халуун «scorching hot»
(< гаслах «(for dogs) to yelp, to whine»)

б) -маар⁴ дагаврын жишээ :

- Энэ уншмаар сонирхолтой ном байна.
«This is an interesting book worth reading.»

- Би цай уумаар байна.

《I want to drink tea.》

Дээрх байдлаас үзэхэд орчин цагийн монгол хэлний үйлээс нэр бүтээх -м дагавар нь голдуу боломжийг зааж, -маар⁴ дагавар нь хүсэл, боломжийн аль алий нь заах нь олонтоо тохиолдоно.

Бас эртний түрэг хэл болон түрэг төрөл хэлнүүдэд үйлт нэрийн нөхцөл -ma, -me хэлбэр нэлээд их тохиолддог нь ч монгол хэлний -м, -маар⁴ дагавартай гарлын холбоотой байх гэж бодож байна.

Эртний түрэг : -ma, -mä

yälmä 《Reiter》 (< yäl- 《reiten》)

Турк : -ma, -me

kazma 《pick, pickax》 (< kaz- 《to dig》)

Ялангуяа манж-хамниган хэлнүүдэд хамаарагддаг Орчон хэлэнд үйлээс нэр (тэмдэг нэр ч багтана) бүтээх -ma³ (-ma, -mä, -mә) дагавар байгаа бөгөөд энэ нь голдуу 《тухайн үйлийг үйлдэх дур сонирхолтой》 гэсэн утга санааг илэрхийлж, ер нь хүсэл, боломжийн аль ч утгаар хэрэглэгдэж байгаа нь их анхаарууштай байна.

Орчон : -ma, -mä, -mә

a:ʃinma 《愛睡的“унтамхай”》 (< a:ʃin- 《睡“унт-”》)

aŋkama 《愛渴的“их ангадаг (→ цангамхай)”》 (< aŋka-《渴“анга-”》)

gərbəmə 《愛勞動的“ажилсаг”》 (< gərbə- 《勞動“ажилла-”》)

guɕə:mə 《可怜的“өрөвдмөөр”》 (< guɕə:n- 《怜愛“өрөвд-”》)

ʃəŋəmə 《愛哭的、可哭的“уйланхай, уйлмаар”》 (< ʃəŋə-《哭“уйл-”》)

bəɖəmə 《愛想的、可想的“их боддог, бодмоор”》 (< bəɖə-《想“бод-”》)

Орчон хэлний үйлээс нэр бүтээх энэхүү -ma³ дагавар нь утгаараа монгол хэлний үйлээс нэр бүтээх -мхай³, -маар⁴ хоёр дагавартай тохиролцож байгааг дээрх жишээнээс мэдэж болно.

Монгол бичгийн хэлний үйлээс нэр бүтээх -ma² (-ma, -me), Орчон хэлний -ma³ (-ma, -mä, -mә) гэх мэтийн дагавруудтай холбогдуулан хэлэхэд, манж бичгийн хэлний үйлээс нэр бүтээх -ba² (-ba, -be) дагавар ч эдгээртэй гарлын холбоотой байж тун магадгүй байна.

Манж бичгийн хэл : -ba, -be

olhoba 《careful, attentive》 (< olho- 《to fear》)

kiriba 《patient》 (< kiri- 《to endure》)

kicebe 《diligent》 (< kice- 《to strive》)

serebe 《careful》 (< sere- 《to feel , to perceive》)

Бас манж-хамниган хэлнүүдэд хамаарагддаг Эвенки хэлэнд үйлээс нэр (тэмдэг нэр ч багтана) бүтээх -mu , -mu дагавар байгаа бөгөөд энэ нь хэлбэрээрээ ч утгаараа ч монгол хэлний -м, -маар⁴ (Мо.-ma², -mar²) дагавартай тохиролцож, голдуу боломжийг заах утгаар хэрэглэгдэнэ.

Эвенки : -mu , -mu

aldimu 《可耻的、可羞的“ичмээр”》 (< alḡi- 《害羞“ич-”》)

guḡmu 《可愛的“өхөөрдөм”》 (< guḡen- 《疼愛“өхөөрд-”》)

nə:limu 《可怕的、瘰人的“аймаар”》 (< nə:li- 《怕、害怕“ай-”》)

Үүнтэй холбогдуулан хэлэхэд Эвенки хэлэнд бас үйлээс нэр бүтээх -(u)xe , -(u)xe дагавар байгаа бөгөөд энэ нь хэлбэрээрээ монгол хэлний үйлээс нэр бүтээх -хай³ (Мо.-qai²) дагавартай тохиролцох боловч утгаараа бол монгол хэлний -мхай³ (Мо.-maqai²) дагавартай тохиролцож, голдуу дур хүслийг заах утгаар хэрэглэгдэнэ. Эвенки хэлний энэ мэтийн үг бүтэх ёс нь Дагуур хэлнийхтэй адил байдалтай болохыг дээр дурдсан билээ.

Эвенки : -(u)xe , -(u)xe

alduxe 《好害羞的、腼腆的“ичимхий”》 (< alḡi- 《害羞“ич-”》)

səṅuxe 《好哭的“уйланхай”》 (< səṅṡ- 《哭“уйл-”》)

nəttuxe 《好笑的、好発笑的“инээмхий”》 (< nəttə- 《笑“инээ-”》)

nə:liuxe 《胆怯的“аймхай”》 (< nə:li- 《怕“ай-”》)

Түүнээс гадна Эвенки хэлэнд хааяа нэг тохиолдох үйлээс нэр бүтээх -muxe, -muxe дагавар нь боломжийг заах үйлээс нэр бүтээх -mu, -mu дагавар дээр нэрээс нэр бүтээх -xe дагавар залгаж бүтсэн нь тодорхой бөгөөд энэ нь монгол хэлний үйлээс нэр бүтээх -мхай³ дагавартай яг адил бүтэцтэй учир монгол хэлнээс Эвенки хэлэнд орсон дагавар гэж үзэж болох байх.

Эвенки : -muxe , -muxe

nə:limuxe 《可怕的、吓人的、危险的“аймаар”》

(< nə:li- 《怕、害怕“ай-”》)

cf. nə:limu 《可怕的、瘰人的“аймаар”》

Дээр дурдсаныг хураангуйлж хэлэхэд, монгол төрөл хэлнүүдэд «тухайн үйлийг үйлдэх дур сонирхолтой, заншилтай», «тухайн үйлийг үйлдэхдээ чадамгай» гэсэн утга санааг илэрхийлэх энэхүү дагаврын эртний хэлбэр $*-makai^2$, $*-matakai^2$ нь бүтцийн хувьд тус тус

$$*-makai^2 < *-ma^2(V \rightarrow N) + kai^2(N \rightarrow N)$$

$$*-matakai^2 < *-ma^2(V \rightarrow N) + ta^2(N \rightarrow N) + kai^2(N \rightarrow N) \\ (< *-tai^2 \sim -tu^2)$$

гэж задрах бөгөөд үйлээс нэр бүтээх $*-ma^2$ дагавар нь орчин цагийн монгол хэлний «хүсэл, боломжийг заах үйлт нэр» -ийн -м (Mo.- ma^2) дагавар болон түүнээс гарал үүсэлтэй -маар⁴ (Mo.- mar^2) дагавартай гарлын холбоотойгоос гадна, түрэг төрөл хэлнүүдийн үйлт нэрийн -ma² дагавар болон манж-хамниган хэлнүүдийн үйлээс нэр бүтээх -ma³, -mu² гэх мэт дагавруудтай ч гарлын холбоотой байсан нь тодорхой болов уу.

Ялангуяа манж-хамниган хэлнүүдийн дотор Орчон хэлний -ma³ дагавар нь хүсэл, боломжийг зааж, ер нь «тухайн үйлийг үйлдэх дур сонирхолтой» гэсэн утгаар, бас Эвенки хэлний -mu² дагавар нь голдуу боломжийг зааж, «тухайн үйлийг үйлдмээр» гэсэн утгаар хэрэглэгдэж байгааг дээр дурдсан билээ.

Бас нэрээс нэр бүтээх $*-kai^2$ дагавар нь монгол бичгийн хэл болон орчин цагийн монгол хэлний «тухайн юмны шинж байдалтай» гэсэн утга бүхий Mo.-qai² (-хай³ос -гай³) мөн тул $*-makai^2$ дагавар нь утгаа «тухайн үйлийг үйлдэх дур хүсэл бүхий байдалтай» гэсэн утгатай байсан гэж таамаглаж болох байх. Тэр ч байтугай $*-matakai^2$ дагавар нь ч үндсэндээ адил утгатай байсан болов уу гэж үзэж байна.

$*-matakai^2$ дагаврын $*-ta^2$ нь нэрээс нэр бүтээх дагавар мөн бөгөөд дундад зууны монгол хэлний сурвалж бичиг “Субашид” дээр -mtu^{ya} (< $*-matukai^2$) гэж -tu хэлбэртэй маш ховор тохиолдохыг нь үндэслэж, «тухайн юмны шинж чанар бүхий» гэсэн утгатай, нэрээс нэр бүтээх $-tu^2$ дагавартай адил утгыг илэрхийлэх $-tai^2$ дагаврын нэг хувилбар байсан байх гэж таамаглаж байна.

Эцэст нь «тухайн үйлийг үйлдэх дур хүсэл бүхий байдалтай» гэсэн утга санааг илэрхийлэх үйлээс нэр бүтээх $*-makai^2$, $*-matakai^2$ дагаврын монгол төрөл хэлнүүд дэх ерөнхий байдлыг нь хүснэгтээр үзүүлбэл доорх мэт :

Эртний монгол хэл	*-makai ² , *-matakai ²
Монгол бичгийн хэл	-maqai, -mekei ; -mayai, -megei / -mataγai, -metegei
Дундад зууны монгол хэл	(-magai), -megei / -mtaγu, -mtuγa
Баоан Канжаа Дуншаан Монгор	—
Зүүн ёгор	-magai / -mtəgai [cf. -mdaŋi: , -mdeyi:]
Дагуур	-mke: ∞ -mo:ke: / -mtə:ri:
Монгол	-мхай ³ , -мгай ³ / -мтгай ³

5. *-lan² дагаврын учир.

Монгол төрөл хэлнүүдээс Дагуур хэлэнд л үйлээс нэр (тэмдэг нэр ч багтана) бүтээх өвөрмөц дагавар -lan тохиолддог бөгөөд энэ нь «тухайн үйлийг үйлдэхдээ сайн, чадамгай» , «тухайн үйлийг үйлдэх дур сонирхолтой» гэсэн утга санааг илэрхийлнэ.

Дагуур : -lan

idlan 《能吃的“идэмхий”》(< id- 《吃“ид-”》)

o:lan 《能喝的“их уудаг”》(< o:- 《喝“уу-”》)

jaulan 《好走絆子的“чөдөрлөсөн ч сайн явдаг”》²⁾ (< jau- 《走“яв-”》)

xara:lan 《好罵人的“хараамтгай, хараалч”》(< xara:- 《罵“хараа-”》)

garlan 《出奶多的“сүү сайн гардаг”》(< gar- 《出去“гар-”》)

tarkəlɿlan 《好打架的“зодоонч”》(< tarkəlɿ- 《打架“зодолд-”》)

Дагуур хэлний энэхүү дагавар нь монгол бичгийн хэл болон орчин цагийн монгол хэл аялгуунуудад ер тохиолдохгүй байгаа бөгөөд манж-хамниган хэлнүүдэд хамаарагддаг, Дагуур хэлний зэргэлдээх Орчон хэлэнд л үйлээс нэр (тэмдэг нэр ч багтана) бүтээх -lan³ (-lan, -lən, -lɒn) дагавраар мөн «тухайн үйлийг үйлдэх дур сонирхолтой» гэсэн утга санааг илэрхийлж байна.

Орчон : -lan, -lən, -lon

ᠳᠭᠠᠨᠳᠠᠤᠯᠠᠨ 《好唱的“дууламхай”》 (< ᠳᠭᠠᠨᠳᠠᠤ- 《唱“дуул-”》)

ᠠᠠᠢᠯᠠᠨ 《好玩的“тогломтгой”》 (< ᠠᠠᠢ- 《玩“тогло-”》)

ᠰᠣᠩᠯᠠᠨ 《好哭的“уйланхай”》 (< ᠰᠣᠩᠯᠠ- 《哭“уйл-”》)

Дээрх байдлаас үзэхэд, Дагуур хэлний энэхүү -lən дагавар нь Орчон хэлнээс Дагуур хэлэнд орсон дагавар гэж үзэж болох юм.

Эцэст нь 《тухайн үйлийг үйлдэхдээ сайн, чадамгай》, 《тухайн үйлийг үйлдэх дур сонирхолтой》 гэсэн утга санааг илэрхийлэх үйлээс нэр бүтээх ***-lan**² дагаврын монгол төрөл хэлнүүд дэх ерөнхий байдал нь доорх мэт :

Эртний монгол хэл	—
Монгол бичгийн хэл	—
Дундад зууны монгол хэл	—
Баоан Канжаа Дуншаан Монгор Зүүн ёгор	—
Дагуур	-lən (< Орчон : -lan ³)
Монгол	—

6. Төгсгөл.

Монгол төрөл хэлнүүд дэх 《тухайн үйлийг үйлдэх дур сонирхолтой, заншилтай》 гэсэн утга санааг илэрхийлэх үйлээс нэр (тэмдэг нэр ч багтана) бүтээх таван зүйлийн дагавруудын гарал үүсэл, хувирал хөгжил болон өвөрмөц онцлогийнх нь талаар дээр дурдсан билээ.

Бидний судалгааны үр дүнд дээрх таван зүйлийн дагаврууд нь монгол төрөл хэлнүүдийн тухайн хэл аялгуунуудад тус тус өөр өөр хувирал хөгжилтэй болсноор өвөрмөц онцлогтой болж байгаа нь тодорхой байна.

Бас энэ нь монгол төрөл хэл аялгуунуудыг ангилах нэг шалгуур болох талаар доорх хүснэгтээр бүдүүвчлэн үзүүлэв.

*Монгол төрөл хэлнүүд дэх «дур сонирхол, дадал заншил» -ыг
заасан үйлээс нэр бүтээх дагавруудын тархац :*

	Баоан	Канжаа	Дуншаан	Монгор	Зүүн ёгор	Дагуур	Монгол
*-rag ² , *-raŋ ² (+ ---)	+	+	+	+	+		+
*-dag ² (+ ---)					+	+	+
*-gur ²	+	+	+	+			+
*-makai ² , *-matakai ²					+	+	+
*-lan ²						+	

Эцэст нь хэлэхэд, монгол төрөл хэлнүүдэд үг бүтээх дагавруудын гарал үүсэл, хувирал хөгжлийн түүхийг хэлний цуваа цагийн үүднээс нарийн судалж тодруулах нь монгол хэл шинжлэлийн үг зүйн судалгааны салбарт ихээхэн тус нэмрээ үзүүлнэ гэдэгт итгэж байна.

Товчилсон үг :

Мо. --- монгол бичгийн хэл, N --- нэр үг, V --- үйл үг

ЗҮҮЛТ ТАЙЛБАР

- 1) Миний бие 2004 оны 8-р сарын 18-нд Өвөр монголын өөртөө засах орны Хөлөнбуйр аймгийн Морин даваагийн Дагуур үндэстний өөртөө засах хошуу (莫力達瓦達斡爾族自治旗)-ны *Tengke* нэгдэл (балгас) (騰克公社(鎮))-ийн *Dwanna Xolli* тосгон (айл) (中霍日里村)-д очиж, 76 настай *Ao Limu* (敖力木) гэдэг дагуур өвгөнөөс нутгийн аялгууны судалгаа хийсэн юм. Тэгэхэд түүний ярьснаар бол жишээ нь *martke*: «мартамхай», *xiŋke*: «ичимхий» гэхээс биш, *martəmke*:, *xiŋimke*: гэхгүй гэв. Энэ нь Дагуур хэлний зарим үйл үгийн үндсэнд *-mke*: дагавраас *-ke*: дагавар залгах нь илүү давтамжтай болсон тохиолдол ч байгааг харуулж байна.
- 2) Дагуур хэлний *jaulən* гэдэг үгийн утгыг, хятад хэлний орчуулгыг нь үндэслэж, «чөдөрлөсөн ч сайн явдаг» гэж орчуулсан бөгөөд энэ тухайгаа дээрх дагуур өвгөнөөс асуухад «явах дуртай, их явдаг (= явамтгай)» гэсэн утгатай гэв. Энэ нь Дагуур хэлний *-lən* дагавар бүхий бусад жишээнүүдтэй тулгаж үзэхэд утгын хувьд яг таарч байна.

АШИГЛАСАН ХЭРЭГЛЭГДЭХҮҮН (Зүйлчилсэн жагсаалт)

Алтай хэл шинжлэл :

Ramstedt, G. J. (1952), “Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft, II FORMENLEHRE”, *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne*, 104 : 2, Helsinki.

Баоан :

陳乃雄 等編 (1986), 『保安語詞彙』、内蒙古人民出版社、呼和浩特.

陳乃雄 編著 (1987), 『保安語和蒙古語』、内蒙古人民出版社、呼和浩特.

Барга :

武達 等編 (1985), 『巴爾虎土語詞彙』、内蒙古人民出版社、呼和浩特.

Буриад :

Черемисов, К. М. (1973), *Бурятско-русский словарь*, Москва.

Дагуур :

Бутха аялгуу :

恩和巴圖 等編 (1984), 『達斡爾語詞彙』、内蒙古人民出版社、呼和浩特.

恩和巴圖 編著 (1988), 『達斡爾語和蒙古語』、内蒙古人民出版社、呼和浩特.

Хайлар аялгуу :

Поппе, Н. Н. (1930), *Дагурское наречие*, Ленинград.

Дуншаан :

布和 等編 (1983), 『東鄉語詞彙』、内蒙古人民出版社、呼和浩特.

布和 編著 (1986), 『東鄉語和蒙古語』、内蒙古人民出版社、呼和浩特.

伊布拉克黑麥·阿 (1988), 「東鄉語的構詞法」、西北民族学院西北民族研究所編, 『東鄉語論集』, pp.138-156、甘肅民族出版社、蘭州.

Зүүн ёгор :

照那斯圖 編著 (1981), 『東部裕固語簡誌』、民族出版社、北京.

格日勒圖 (1983), 「試論東部裕固語構詞附加成分」、『西北民族学院学报(哲学社会科学版)』第4期, pp.103-113.

保朝魯 等編 (1985), 『東部裕固語詞彙』、内蒙古人民出版社、呼和浩特.

保朝魯、賈拉森 編著 (1991), 『東部裕固語和蒙古語』、内蒙古人民出版社、呼和浩特.

Канжаа :

斯欽朝克圖 著 (1999), 『康家語研究』(中国新發現語言研究叢書)、上海遠東出版社、上海.

Манж бичгийн хэл :

Norman, J. (1978), *A Concise Manchu-English Lexicon*, University of Washington Press, Seattle and London.

胡增益 主編 (1994), 『新滿漢大詞典』、新疆人民出版社.

Монгол бичгийн хэл :

Lessing, F. D. (1960), *Mongolian-English Dictionary*, Berkeley and Los Angeles.

Lubsangjab, Ъ. (1992), *Mongyol bičig-ün qadamal toli*, Ulaanbayatur.

Монгол зүйр цэцэн үг :

Дашдорж, Ж., Ринченсамбуу, Г. (1964), *Монгол цэцэн үгийн далай I*, Улаанбаатар.

Идэрбаяр, Б. (2000), *Мянган зүйр цэцэн үгийн англи орос монгол толь*, Улаанбаатар.

Монгол хэл шинжлэл :

Poppe, N. (1955), *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, Helsinki.

Шинжлэх Ухааны Академийн хэл зохиолын хүрээлэн (1985), *Монгол хэлнүүдийн харьцуулсан хэл зүй*, Улаанбаатар.

Монгол хэлний үг бүтэх ёс :

Шинжлэх Ухааны Академийн хэл зохиолын хүрээлэн (1966), *Орчин цагийн монгол хэл зүй*, Улаанбаатар.

Лувсанвандан, Ш. (1968), *Орчин цагийн монгол хэлний бүтэц, монгол хэлний үг нөхцөл хоёр нь*, Улаанбаатар.

Bürintegüs (1977), *Mongyol kelen-ü jöb dayudalya jöb bičilge-yin toli*, Öbör mongyol-un suryan kümüjil-ün keblel-ün qoriya, Jining.

Монголын Нууц Товчоо :

小沢重男 (1984-89), 『元朝秘史全釈 (上・中・下)』, 『元朝秘史全釈続攷 (上・中・下)』, 風間書房、東京.

Цэрэнсодном, Д. (2000), *Монголын нууц товчоо*, Улаанбаатар.

Монгол :

哈斯巴特爾 等編 (1986), 『土族語詞彙』, 内蒙古人民出版社、呼和浩特.

清格爾泰 編著 (1991), 『土族語和蒙古語』, 内蒙古人民出版社、呼和浩特.

Мукаддимат ал-Адаб :

Поппе, Н.Н. (1938), *Монгольский словарь Мукаддимат ал-Адаб*, Москва-Ленинград.

Орчон :

胡增益 編著 (1986), 『鄂倫春語簡誌』, 民族出版社、北京.

胡增益 著 (2001), 『鄂倫春語研究』, 民族出版社、北京.

Өвөр монгол :

内蒙古大学蒙古学研究院 蒙古語文研究所 編 (1999), 『蒙漢詞典』 (增訂本), 内蒙古大学出版社、呼和浩特.

孫竹 主編 (1990), 『蒙古語族語言詞典』, 青海人民出版社、西寧.

Субашид :

Ligeti, L. (1973), *Trésor des sentences, Subhāsitaratnanidhi de Sa-skya pandita, Traduction de Sonom gara*, Budapest.

Турк :

Redhouse Yayınevi (1983), *Çağdaş Türkçe-İngilizce Sözlüğü*, İstanbul.

Халимаг :

Ramstedt, G. J. (1935), *Kalmückisches Wörterbuch*, Helsinki.

Муниев, Б. Д. (1977), *Калмыцко-русский словарь*, Москва.

Халх :

Цэвэл, Я. (1966), *Монгол хэлний товч тайлбар толь*, Улаанбаатар.

Bawden, Ch. (1997), *Mongolian-English Dictionary*, KPI, London and New York.

Chinbat, E. (1998), *Mongolian-English Dictionary*, Ulaanbaatar.

Ganhuyag, Ch. (2002), *Mongolian-English Dictionary*, Ulaanbaatar.

Эвенки :

胡增益、朝克 編著 (1986)、『鄂温克語簡誌』、民族出版社、北京。

道爾基・杜 編著 (1998)、『鄂漢詞典』、內蒙古文化出版社、海拉爾。

Эртний түрэг :

Gabain, A. von (1974, 3rd edition), *Altürkische Grammatik*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

Tekin, T. (1968), *A Grammar of Orkhon Turkic*, Uralic and Altaic Series, Volume 69, Indiana University, Bloomington.

(2004. 12. 25 受理)